

Adaletin Cinsiyeti Olur mu? Feminist Politik İktisat Açısından Bazı Yanıtlar*Does Justice Have Gender or Not? Some Answers in Terms of Feminist Political Economics*İrfan KALAYCI¹
Mehmet KAYA²**Öz**

Bu çalışmanın konusu ve amacı, geçişken kavramlar olan toplumsal cinsiyet eşitliği ve adaleti feminist politik iktisat açısından tartışmaktır. Feminist politik iktisat, iktisat bilimi ile feminist hareketin kesişmesi olup kadının ekonomide ve siyasette görünürlüğüne vurgu yapan toplumsal bir disiplindir. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet eşitliği (TCE) ile toplumsal cinsiyet adaletini (TCA) esas aldığı için eril egemen düzende kadını ve deneyimlerini sınırlandıran anaakım neoklasik iktisadı eleştirir. TCE, ekonomide ve diğer toplumsal alanlarda insanların cinsiyetinden dolayı herhangi bir ayrıma tabi tutulmaması; TCA ise, kadın ve erkeğin farklı ihtiyaç ve güç yapısına sahip olduğu gerçeğine göre onların toplumsal hayatın kazançlarını ve yükümlülüklerini hakça paylaşması demektir. İki kavram arasında belirgin bir örtüşme vardır. Burada, adaletin cinsiyeti sorunsalı şu üç güncel noktada tartışılmaktadır: Türkiye özelinde toplumsal cinsiyet açığı endeksi neden düşüktür? Cinsiyete dayalı bütçeleme gerekli midir? Sürdürülebilirlik nasıl sağlanabilir?

Anahtar Kelimeler: Feminist İktisat, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Adaleti**ABSTRACT**

The subject and aim of this study is to discuss the transitional concepts of gender equality and justice in terms of feminist political economy. Feminist political economy is the intersection of economic science and feminist movement and it is a social discipline that emphasizes the visibility of women in economy and politics. In this respect, it criticizes mainstream neoclassical economics that limits women and their experiences in the masculine sovereign order because it is based on gender equality (GE) and gender justice (GJ). GJ means that women and men share the gains and obligations of social life fairly according to the fact that they have different needs and power structures while GE means that people are not discriminated against because of their gender in the economy and other social areas. There is a clear overlap between the two concepts. Here, the issue of the gender of justice is discussed at three current points:

Turkey in particular why the gender gap index is low? Is gender-based budgeting necessary? How can sustainability be achieved?

Keywords: Feminist Economics, Gender Equality and Justice

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 15.11.2019

Kabul tarihi: 20.05.2020

¹Prof.Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, irfan.kalayci@inonu.edu.tr
(ORCID: 0000-0002-9323-8944)

²Doç.Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, kayamehmet@dicle.edu.tr
(ORCID: 0000-0002-9495-4141)

1.Giriş

Adalet her nedense hep kadın cinsiyle özdeşleştirilir. Bunun kültürel bir kaynağı, eril egemen dünyada erkeklerin kadınları –ironik anlamda- ‘öldüresiye’ sevmesinden dolayı olabilir.¹ Cicero bile, adalete “*tüm erdemlerin hanımefendisi ve kraliçesi*” diyerek dişil bir sıfat vermiştir. Proudhon’a göre, “*adalet, bugün kitlelerin en şiddetli biçimde istediği şeydir; dinlerin özü ve sağduyunun şekil kazanmış hali, inancın gizli nesnesi, bilginin başı, ortası ve sonudur.*” Bu sözleri aktaran (Solomon, 2004, s.21) ise, ‘*bizlerin, bir tarafta yasayla belirlenmiş katı eril bir adalet etiği, diğer tarafta da şefkatli bir dişil ihtimam duygusu şeklindeki felsefi kamplara ayrılmadığımızı*’, ‘*ıpkı adalet gibi daha karmaşık olduğumuzu*’ belirtmektedir.

Cinnet geçirip cinayetler işleyen bir toplum, üstelik bu kötü hallerin ağırlıklı olarak “*kadın² cinsine karşı*” sayısının ve niteliğinin azalmadan sürdüğü bir zaman (21.yüzyıl) ve zemin (Türkiye³ dâhil pek çok ülke) düşünüldüğünde, “*toplumsal cinsiyet eşitliği*”nin (TCE) anaakımlaştırılmasına karşı, -ivedilikle gerçekleşmesi beklenen adalet duygusu yüzünden- “*toplumsal cinsiyet adaleti*”nin (TCA) tartışılması isabetli olmalıdır.

TCA, modernite tarafından belirlenen eşitliğin kadınlar arasındaki birtakım farklılıklarla ilgilenmemesi sebebiyle tüm dünyada kadının hareketinin belli kesimlerine daha çok hitap eden bir kavramdır. Modern bir kavram olarak *eşitlik*, kadın ve erkeği birbirine eşitleyerek Batı kültüründen beslenen standart, tek-tip kadın görüntüsü oluşturmakta, *adalet* ise eşitliğin de içkin olduğu, hakkaniyet, denge ve kadınlar ve erkekler arasında daha ileri hakça uygulama ve sorumluluk anlayışını içeren bir üst kavrama işaret etmektedir (Yılmaz, 2015, s.108).

Ekonomide, siyasette ve kamu yönetiminde insanların cinsiyetinden dolayı herhangi bir ayrıma tabi tutulmaması demek olan TCE ile kadın ve erkeğin farklı ihtiyaç ve güç yapısına sahip olduğu gerçeğine göre, onların toplumsal hayatın kazançlarını ve

¹Yine de geleneksel Doğulu hukuk anlayışında ve devlet yönetiminde adalet daha çok eril bir güdülenme olarak ele alınmıştır. Bunun arka planında dinsel inanışlar, kültürel değer yargıları, kadınların da –kendi aleyhlerine olduğunu bile bile- benimsedikleri bazı gelenekler, erkek-yapımı anayasalar, erkeklerin kadınlar için getirdiği ve kurumsallaştırdığı çeşitli yasak ve kısıtlar, vb. etmenler yer almaktadır. Doğulu ve az gelişmiş toplumlarda bu etmenleri destekleyen; “*adaletin kestiği parmak acımaz*”, “*kadının mahkemede tanıklığı erkeğe göre daha az güvenilir*” gibi söz ve uygulamalar da yine erkeklere aittir.

²Kadınların şiddete uğraması durumunun ise binlerce yıl öncesine dek uzanıyor olduğu bazı buluntularla da kanıtlanmıştır. Arkeologlar erkek mumyaların kemiklerinde % 9-20 kırığa rastlarken kadın mumyalarda bu oranın % 30-50 olduğunu bildirmişlerdir. Bu kırıklar savaştan çok bireysel şiddete bağlı olduğu düşünülen kafa kırıklarıdır. Eski Roma yazıtlarında erkeklerin, kendilerinden izinsiz oyunlara katıldıkları, zina yaptıkları için eşlerini cezalandırmak, boşamak ve öldürmek hakkına sahip olduğu da yazılmaktadır. Orta çağda ise erkeğin kadına karşı zor kullanmasında bir sınır olmadığı belirtilmektedir (TMMOB, 2017, s.58).

³TCKAM (2019) tarafından yapılan “*Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması*”nda “Genel olarak değerlendirdiğinizde, kadınların toplumda yaşadığı en büyük sorunlar size göre nelerdir?” sorusuna cevaben hep 1. sırada şiddet ama yıllar içindeki artış (2016: % 53; 2017: % 55; 2018: % 62 ve 2019: % 60) anlamlı ve 2019’da erkeklere oranla, daha fazla sayıda kadın bu sorunu listesinin “1.sırası”na koymuş durumdadır. Kadınların % 64’ü, erkeklerin ise % 56’sı şiddeti “1. sırada” belirtmiştir.

yükümlülüklerini hakça paylaşması demek olan TCA arasında bir geçişkenlik ve örtüşme var. İkisi birbirinin zıddı değil, ancak tamamlayıcıdır. Çünkü her ikisi de temelde toplumdaki insan haklarına ve refah çıktıklarına –ayrım yapmaksızın- erkek ve kadınları ortak eder. Bu yüzden bazı noktalarda kesişme özelliğini gösterir (bkz. Tablo 1). Ayrıntıda farklılaşma olabilir: Her eşitlik adalet, her adalet de eşitlik değildir. Kadınlara betimlenen ve sadece kadınlara isim olarak verilen *Adalet*, TCA biçiminde TCE'nin cilası değil onun pekiştiricisidir. Asıl sorun şudur ki; TCA, insani adalet ile ilahi adalet parantezine sıkıştırılmış bir kavram olarak gözükmektedir.

TCE sosyo-/kültürel/ekonomik perspektiften birçok nedene bağlanabilir ancak feminist iktisat *ekonomizme* yönelerek sorunun maddi temellerden kaynaklandığını savunmuştur. Ancak feminist iktisat cinsiyet eşitsizliği sorununa iktisadi düzlemde çözüm bulmaya çalışsa da, iktisadi hayat ve kuram da neoklasik-ana akım iktisat çerçevesinde yapılandırılmıştır. Bundan dolayı tüm iktisadi ve toplumsal konulara ait tahlil ve çözümler neoklasik zeminde ortaya konulmaktadır. Oysa neoklasik iktisat yöntembilimsel (metodolojik) ve bilgebilimsel (epistemolojik) açıdan birçok iktisadi anlayış tarafından eleştirilmektedir. Serdaroğlu'na (2010, s.69) göre, eleştirel bakış açısının yer aldığı iktisat kuramlarından biri olan feminist iktisat, ana akım iktisadın kadını yok sayan eril-toplumsal cinsiyetçi ayrımını yargılamak, kadının ekonomideki durumunu sorgulamakta ve kadının konumunun nasıl daha iyi bir noktaya getirileceğini tartışmaktadır. Bu bağlamda feminist iktisadın amacı, ekonomide kadını değil, kadın bakışıyla ekonomiyi irdelemek olmaktadır.

Tablo 1. *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği (TCE) ile Toplumsal Cinsiyet Adaleti (TCA): Kesişim noktaları*

	TCA	
	<i>Dağıtım boyutu / ölçüsü</i>	<i>Kurumsal boyut / ölçü</i>
TCE	Tüm iktisadi, sosyo-kültürel ve kurulu çevre kaynaklarına, varlıklarına, mal ve hizmetlere eşit erişim ve onların kadın ve erkek tarafından denetimi	Toplumun her düzeyinde karar alma mekanizmalarına eşit erişim ve onların kadın ve erkek tarafından denetimi
Kadının güçlendirilmesi	Kadının özerkliğinin; kadının kaynak, varlık, mal ve hizmetlere daha iyi erişiminin ve onlar üzerindeki denetiminin arttırılması ile sağlanması	Kadın özerkliğinin; kadının kendi servetini kendisinin büyütmesi, kendi haklarına sahip olması, tercihlerini belirlemesi, kendi hayatı ile ilgili denetimini elinde bulundurması, ulusal ve uluslararası düzeyde olmak üzere sosyo-ekonomik düzende yer bulması yoluyla arttırılması

Kaynak: Levy, 2009.

TCE ile TCA arasında geçişlilik feminist politik iktisadın ekseninde soru işaretlerine yol açsa da ikisi arasında ikame ilişkisinden çok tamamlayıcılık ilişkisinin olduğu unutulmamalıdır. Bu makalenin amacı da “*adaletin cinsiyeti olur mu?*” sorusuna, TCE/TCA tartışmasını odak alan “*feminist politik iktisat*” (FPİ) disiplini açısından üç farklı kavram olan “toplumsal cinsiyet açığı endeksi”, “cinsiyete duyarlı bütçeleme” ve “sürdürülebilirlik” ile yanıt vermeye çalışmaktır.

2. Neo/Klasik İktisat Düşüncesinde Kadının Yeri

Çeşitli felsefelerin Antik Yunan’dan beri kadını sadece evde sorumlu tutan, kamusal alanda görünmez bir varlık sayan ve erkeğin ötekisi olarak gören düşüncelerine karşı feminizmin kavgası başlamıştır.

Aşağıda, kadınlara ve kadınlığa ilişkin klasik / neoklasik iktisadi öğretilere katkı sağlayan Pisagor’dan Descartes’e ve Kant’a uzanan felsefi düşünceler özetlenmiştir (Berktaş, 2010; Kaya, 2016, s.139-140; Karataş, 2017, s.6 ve 16):

- Pisagor’un, İÖ. 6.yy.da düzenlediği karşıtlar tablosunda, kadınlığı belirsiz ve anlaşılabilir olmayanla ilişkilendirmesi, geç Yunan felsefinde öne çıkan ruh-madde ayırımına ışık tutacaktır.
- Pisagor’un ardıllarından Aristoteles’e (İ.Ö.4.yy) göre ruh beden üzerinde, akıl duygu üzerinde, erkek de kadın üzerinde egemendir: Tanrısal ruhla ilişkili saf akla salt erkekler sahiptir; bu onları yeryüzünde her şeyde etkin ve üstün yapar; kadınlar ise bedensel işlevleri bakımından edilgen ve duygusal oldukları için erkeklerden daha aşağıdırlar.
- Bu antik bakış, Nietzsche’nin Zerdüş’tte erkeği derinlik, kadını ise yüzeysellik sayan modern görüşüne zemin hazırlamış olabilir.
- Kadın Ortaçağlar boyunca ve erken Rönesans’ta ya ‘*şeytanın girişi kapısı*’ ya da ‘*İsa’nın gelini*’ olarak ikilikli (dikotomik) ama daima erkek kaynaklı tanımlanmıştır.
- Llyod’un “Erkek Akıl” adlı kitabında yer verdiği Descartes’in *kartezyen yöntemi*, ilerlemenin akli yolu değil akıl yürütmenin bir biçimidir. Descartes kendi yöntemini, bilgi alanında yeni bir eşitlikçiliğe kapı açan bir yöntem olarak görür ve *Metot Üzerine Konuşma*’nın yayınından sonra, eşitlikçi düşüncelerinin –Latince öğreniminden uzak-kadınların bile bir şeyler öğrenebilmesine uygun görüldüğünü açıklar. Llyod’a göre, biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki çağdaş ayırımın kendisi kartezyen ikiciliğin etkisini yansıtmaktadır.
- Hümanizmin önemli temsilcilerinden Rousseau *Emil* adlı kitabında “*Erkeklerle özgü aydın işleyiş tarzının kadınlar için uygun bir tarz değildir. Soyut ve öznel hakikatlere, bilimdeki ilke ve kanıtlara geniş ölçüde genellemeye dayanan her şeye yönelik arayış bir kadının kavrayış gücünü aşan bir şeydir*” der. Bu filozofun kafasındaki kadın karakteri (Sophie), erkeğin (Emile) daima destekçisi olacak, fedakârlık, duygu ve sevecenlikle hem onu tamamlayacak hem de rahat ettirecektir.
- Kant da, kadının duygusallığı ve saf doğa halinin akılcı olana ulaşmasını hep engelleyeceği yönünde düşüncelere sahiptir. O, Rousseau gibi, erkeğin ve kadının

birbirini tamamlayıcı özelliklerinin bir arada, tek bir ahlaki varlık oluşturduğunu düşünür: “Evlilik yaşamının birleştirdiği çiftler, adeta, kadının beğenisi ve erkeğin aklı tarafından temsil edilen ve yönetilen tek bir ahlaki kişilikmiş gibi davranmalıdırlar.”

- Kant gibi parlak bir filozofun, binlerce yıllık ataerkil önyargıyı dile getiren Rus atasözünün (“Karşıdan iki kişi geliyor sandım; oysa sadece bir erkek ile karısıymış.”) yansıttığı paradigmanın dışına çıkamaması gerçekten düşündürücüdür.
- “Anatomi kaderdir” diyen ve Batı felsefesinde varoluşçuluğu kadınlar için yorumlayan Simone de Beauvoir, “kadınlar, kendi tasarımlarını yansıtan herhangi bir erkek miti kurmamış oldukları içindir ki hâlâ erkeklerin rüyalarıyla rüya görürler” şeklinde eleştirel yaklaşır.
- Antropolog Strauss'a göre, kadınlar hem erkekler gibidir, hem de değildir: Erkekler gibi insandırlar ama kültür ve toplum içindeki özel işlevleri, erkeklerden farklı bir biçimde, erkekler arasında değiş tokuş edilmektedir. Ayrıca, O, kadınları biyolojik yeniden üretim (doğurganlık) açısından değerli görürken, hümanizmden de vazgeçemediğinden, kadınları “insanlık” tanımının kapsamına alır.

Yaşamın her kesitinde hak ettiği yeri bul(a)mayan kadın, son yıllarda iktisadi çalışmalarda çokça konu edilse de, iktisadın kuramsal birikiminde etkin düzeyde yer almamıştır. İnsanlığın tarihsel serüveninde egemen olan eril zihniyet iktisat kuramları özelinde de kendisini göstermiştir. Yani gerek ticari gerekse sınıai kapitalizmde erkeklerin girişimci ya da işçi/çalışan olarak baskınlığı iktisadın kuramsal kurgusuna da yansımıştır. Kadınların iktisat kuramındaki izdüşümlerinde, her tür piyasadaki görünürlüğünün sınırlılığı belirleyici olmuştur. Adeta Atay'ın (2019) “Hayatta olmayana kurguda beklemek ayıptır” ifadesini doğrular bir durum söz konusudur. Ayrıca bu dönemlerdeki iktisadi/milliyetçilik ve sömürgecilik unsurlarıyla otoriterleşen politik düzenin yarattığı havanın / eril ideolojinin etkisi yabana atılamaz. Kısaca mevcut koşullarda kadını dışlayan ekosistem unsurlarının, iktisat kuramının oluşumunda da karşı (*rakip?!*) cinsi yok saymıştır.

Bu karşı cinsi yani kadını yok sayma şeklindeki ırkçılığı andıran cinsiyetçi bakış sadece iktisada ait değildir. Diğer bilim dallarında da kadınların çalışması ya da erkek kadar kadın figürünün de baskın olduğu dünya çalışması halen ileri bir aşamada gözükmemektedir. Örneğin tarihçi kadınlar daha yeni tanımaya başlamıştır. Tarihin birçok alanı temel olarak erkekleri konu aldığından, kadının tarihi bilim dalı içinde yan bir alan haline gelmiştir. Ekonomi ise daha ilkel bir aşamadadır. Ekonominin, kaynakların tamamının kullanımı (hem insan hem de fiziksel kaynaklar) olan tüm üretimi, dağıtımı ve toplumdaki tüketimi konu aldığı iddiaları ile bu konu, feminizm ile ilgili tüm düzeylerdeki bilim dallarının gerisinde kalmıştır. Bu düzeylerden bazıları şunları içermektedir (MacDonald, 1984, s.151-152): i-Kadının tüm iktisadi tahlillerdeki görünmezliği; kadınların iş faaliyetlerini içermemesi. ii-Ekonomide kadınların çalışmasına ayrılmış tanınabilir yan bir alanın bile bulunmayışı. iii-Kadınların iktisat bilim dalı içerisinde kesinlikle temsil edilmemesi ya da simgesel temsil edilmesi. (Amerikan Ekonomi Birliği'nin son çalışmasına göre, dünyanın en gelişmiş ülkesi ABD'de bile iktisat fakültelerinde çalışan akademisyenlerin sadece %6'sı kadınlardan

oluşmaktadır⁴. Kanada'daki rakamlar ise daha kıyaslanabilir halde olup birçok iş erkekler tarafından yapılmıştır ve feminizmin gerisinde kalmıştır.)

Bundan dolayı da geliştirilmesi/değiştirilmesi gereken nokta, ekonominin kadının "görülemeden" iktisadi davranışları için bir yöntem oluşturması konusudur. Fakat kadınların iktisadi davranışının, bu konu hakkında bir şeyler dile getiren kuram ile uyum sağlamaması durumunda kuramın dayandığı temele ilişkin varsayımlar yanlış olacaktır. Kısacası, iktisadi kuramın ekonomideki kadınlara ne olduğu ya da neden olduğu hakkında söyleyecek çok az şey vardır (Cohen, 1989, s.148).

Zaten klasik iktisatçıların döneminde cinsiyet o kadar da dikkat çekmemiştir. Kadının sosyo-ekonomik konumuna dair düşünceler A. Smith'in "*Ulusların Zenginliği*" adlı yapıtında yoktur, fakat yasaların, devlet ve toplumun tarihsel gelişimini anlatan "Hukuk Bilimi Derslerinin Anahtarı" kitabında yer almıştır. Malthus ve Ricardo'nun eserlerinde de kadınların koşullarından söz etmemiştir. Kadının özgürlükten yoksun kılınmasına son verilmesi ile birlikte doğurganlığın kontrol edilebileceğini ve yaşamın kötü ve acımasız olmayacağını söyleyen ilk kişi J. S. Mill idi. 19.yy. boyunca, politik ekonomi ile ilgili temel ve önde gelen anlaşmalar, kadının hem ev içinde hem de ev dışındaki iktisadi rolünü müzakere etmemiştir (Goswami, 2016, s.230). Klasikler, erkeklerin piyasanın kurallarına uygun olarak bireysel çıkarlarını gözetmelerinin iktisadi büyümeyi sağlayacağını ve bunun da herkesin yararına olacağını söylerler. Onlar, kadınların çalışma hayatına katılmalarına ise aile ve ev kadınlığı görevlerin ihmaline yol açacağından ve erkeklere benzemek için bencil istekler duyacağından dolayı karşı çıkarken üniversiteye gitmelerine dahi gerekli görmemişlerdir (Toksöz, 2011, s.88-89).

Ekonomideki erkek dünyasında kadın anılmaya bile değer görülmezken, sonrasında da bunun bir başka yansıması olarak kadın iktisatçıların değerinin neredeyse hiç bilinmemesidir. Öyle ki kadın iktisatçıları hakkında öğrencilere sorulan sorularda, yanıt bir olasılıkla hak ettiği Nobel Ödülü için boşuna bekleyen büyük bir ekonomist olan Joan Robinson⁵ ile sınırlı olacaktır. İki ünlü klasik iktisatçı olan Robert Owen ve John Stuart Mill'in ortak işbirlikleri olan Anna Wheeler ya da Harnet Taylor'un isimleri neredeyse unutulmuş görünmektedir (Dolfsma ve Hoppe, 1996, s.60).

⁴Yıldız'ın (2018, s.31) aktardığına göre Kessler, vd. (2014) tarafından ABD'de 550 erkek ve 560 kadından oluşan 1135 öğretim üyesi ile gerçekleştirilen bir araştırmada kadınların erkeklerden daha düşük verimlilik bildirdikleri ve tam zamanlı profesör kadrolarında kadınların azınlıkta olduğu bulgulanmıştır. Bu ülkenin en seçkin üniversitelerinde kadınların neden az yer aldıklarını belirlemeye yönelik Bielby vd.'in (2014) araştırmasında ise kadınların yetersiz temsil edilmesinin cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklandığı gösterilmiştir.

⁵İlk kez 1969 yılında verilmeye başlanan Nobel İktisat Ödülü'nü Robinson'un neden almadığına dair Marjorie S. Turner'in, adaylarla yapılan görüşmeler temelinde, kendi sorusunu yanıtlarken; bilimsel ve siyasal gerekçeleri dile getirmesinin yanında "*komite tümüyle erkekti*" vurgusu önemlidir (Dowd, 2006, s.346). Nitekim Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan ilk ve tek kadın, 2009 yılında Oliver E. Williamson ve Peter A. Diamond ile birlikte Elinor Ostrom olmuştur. Elinor Ostrom'un ardından 2019 yılında Nobel Ekonomi ödülünü kazanan ikinci kadın Esther Duflo'dur.

Ekonominin kadına ve kadınla ilgili hususlara karşı ilgisizliği, ekonomik hayatın anlaşılmasında hep bir tarafın eksik/yarım kalmasına yol açtığı için kuramlarının anlaşılabilirliğini ve doğruluğunu da sürekli tartışmalı hale getirmiştir. Klasik iktisada egemen bu anlayış, devamı olan “neoklasik”, “ortodoks” ya da “ana akım” ekonomisi olarak adlandırılan yaklaşımda da varlığını sürdürmüştür. Modellerini, klasik öğretide olduğu gibi eril-cinsiyetçi bir yaklaşımla inşa etmiştir. Neoklasik anlayıştaki iktisadi ajan rekabetçi, bencil, bağımsız, akılcı kararlar alabilen özelliklerle donatılmış olmasına rağmen diğerkâm, paylaşımcı, bağımlı, duygusal ve akıl-dışı kararlar alan özellikler disiplinin dışına taşınmıştır (Kaya ve Belke, 2018, s.56).

Çünkü bu paradigmanın temel taşı, bağımsız bireysel karar vericilerin uyumunun akılcı seçimlerde bulunmalarının iktisadi sonuçları izlemekle belirlendiği görüşüdür. (MacDonald, 1984, s.152). Akıllı/makul/mantıklı davranarak kendisi için en doğru, tüketici ise faydasını üretici ise kârını çoklaştırma doğrultusunda, kararı verecek olan “iktisadi insan”ın (homoeconomicus), daha duygusal olmasının kabulü sebebiyle kadın ol(a)mayacağı iması çok güçlü bir şekilde hissettirilmektedir. Bu içselleşmiş eşitsiz anlayışı “İktisada Giriş” ya da “Mikro İktisat” ders kitaplarında bile görmek mümkündür. Nitekim tüketim kuramının fayda çoklaştırma konusundaki örnek tüketicilerin ya cinsiyeti (A, B, X, Y ve Z ile simgeleştirilerek) belirtilmez ya da hiçbir zaman kadın tüketici örneğine yer verilmez.⁶

Neoklasikler, kadınların çalışma hayatına katılmasının iktisadi büyümede rol oynayacağını kabul ettikleri halde sadece değişim değeri olan ve parayla ölçülebilen iktisadi faaliyetlere odaklanmış olup hane içi çalışmayı çok uzun süre yok saymışlardır. Çünkü erkeği aileyi geçindirmekle kadınları ise aile ve bakım işlerinden sorumlu gören patriyarkal zihniyetin varlığı devam etmektedir. Öyle ki Pigou, Edgeworth ve Jevons gibi marjinalistler de kadının emek piyasasına katılımına ailenin yaşamını ve refahının zarar göreceği gerekçesiyle karşı çıkarlar. Bu piyasada kadınlar için asgari ücrete ya da bu ücretin erkeklerinkiyle eşit olmasına itiraz eder ve kadınların mesleklere girişinin engellenmesini savunurlar (Toksöz, 2011, s.88-89).

Kısaca neoklasik model, kadınları görmezden gelerek ilerleme sağlamış olabilir. Kadınların iktisadi faaliyeti, modelin asıl anlayışının bir parçası değildi, bu nedenledir ki bunları mevcut tahlillere uygun hale getirmek artık işe yaramamaktadır. Ayrıca yöntem, kadınların neden erkeklerden daha az kazandıklarını, bir erkeğin aldığı ücreti almak için neden daha fazla kadının çalıştığını, kadınların neden bazı işleri yaparken erkeklerin geri kalan birçok işi yapabildiğini ve neden sadece kadınların ev işi yaptıklarını açıklama hususunda yanıltıcı olabilmektedir (Cohen, 1989, s.157).

İktisadi erkek merkezli ve kadına mesafeli bu anlayışın etkisinden kurtarmak, iktisadi hayata farklı/geniş pencerelerden bakmasını sağlamak ve yeni iktisadi savlar geliştirmek üzere feminist iktisat ve onun bir çeşitlemesi olan *feminist politik iktisat* ortaya

⁶Neyse ki bir dönemin ünlü popüler ekonomi köşe yazarlarından Güngör Uras’ın Milliyet gazetesindeki köşesinde “Ali Rıza Amca ve Ayşe Teyze” örnekleri üzerinden iktisadi olayları açıklaması, bizim cephemizde az da olsa bu eşitsizliği gideren adımlar olarak akılda kalacaktır.

çıkmiştir. Feminist iktisadın mevcut iktisadi anlayışı eleştirmekle başlayan tarihi, feminist politik iktisatla gelişerek iktisat bilimi için yeni-seçenek bir anlayış / akım olma yolunda ilerlemektedir.

3.Feminist Politik İktisat (FPI)

İktisadi disipline yönelik feminist yaklaşımın ilk çıkışı⁷ 1960'lardaki siyasal hareketin etkisiyle emek piyasalarında ayrımcılığın iktisat yazınında en çok tartışılan konu haline aldığı zamana denk gelir. Kadın hareketinin yükselmesiyle birlikte ayrımcılığın iktisadi çözümlenmesi yalnızca ırksal gelir ve refah farkları değil, cinsiyete dayalı farklılıkları da incelemeye başlar. Böylece feminist araştırmalar ayrımcılığın sonuçlarını değil aynı zamanda ayrımcılığa sebep olan etmenleri sorgulamakta ve incelemektedirler. Ayrıca, cinsiyet temelli eşitsizliklerin çok boyutlu toplumsal güç dengelerine ve iktisadi yaşamın bütün yönlerini etkileyen ataerkil (patriyarkal) ilişkilere dayandığına dair kanıtlar ortaya çıkarmaya devam etmektedirler (Memiş ve Toğrul, 2008, s.378).

Yine 1970'lerde ve daha kapsamlı olarak 1980'lerde ve 1990'lardan bugüne kadar feminist bilim insanları da neden cinsiyete dayalı ve ataerkil ilişkilerin daha önce iktisadi çözümlenmede göz ardı edildiğini sorgulamaya başladılar. Böylece, daha önce tartışmaların merkezinde yer alan ayrımcılık ve cinsiyet eşitsizliklerine dikkat çekilerek, mevcut paradigmanın kuramsal düzeyde eleştirilmesine yöneldiler (Toğrul ve Memiş, 2011, s.7).

İktisat biliminden çok, feminizm hareketinden doğduğu ve postmodernizme, hatta sekülerizme yaslanarak geliştiği savlanan *feminist politik iktisat* (FPI), uluslararası politik iktisadın bir parçası olarak, toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğine/ adalet(sizliğ)ine iktisat cephesinden yaklaşan toplumsal bilim disiplini. Bu çalışmaya özgü olarak bir tanım denemesi yapılan bu kavram, feminist birikime dayanarak iktisadi ve politik yaşamda salt kadını değil, kadın bakış açısını da kapsayarak erkek kadar kadının da görünürlüğünü, farkındalığını ve temsiliyetini vurgular. Ayrıca, eril toplumsal cinsiyetçi yaklaşımıyla kadını ve deneyimlerini sınırlandırarak egemen ideoloji olduğunu genellikle kabul ettiren ana akım neoklasik iktisattan bir kopuşu ve ona karşı eleştiriye de sergiler.

Bunun yanı sıra, bu eleştiriler, giderek daha da artan sayıda yeni konu ve yöntem ortaya koymuş, feminist ekonominin Anglo-Sakson dışı kaynak ve göndermeler (referanslar) ile tanışmasını sağlamış ve bu alanın coğrafi ve tarihsel kapsamını genişletmiştir. Feminist iktisadın bu genişlemesi, farklı iktisat okullarından (Marksist, radikal, post-Keynesçi, kurumsalcı ve ekolojik) feminist bakış açılarına (liberal, radikal, Marksist, ekofeminist ve dekolonizasyon) kadar karışık (heterojen) bir içeriğe sahip çok çeşitli yaklaşımları şekillendirmiştir. Bu nedenle, tartışmalara zenginlik ve çok yönlülük getirdiği için yalnızca kabul edilebilir değil aynı zamanda beğenilen, geniş ve kapsayıcı,

⁷Feminist iktisat en güncel biçimine son otuz yıl içinde ulaşmış olsa da bu konuda yapılan çalışmalar çok güçlü bir tarihe sahiptir. Örneğin ilk sayılabilecek çalışmalardan biri olan "Kadın ve İktisat" adlı kitap yüzyılı aşkın bir süre önce (1898) Charlotte Perkins tarafından kaleme alınmıştır ((Memiş ve Toğrul,2008:375).

ayrıca bir taraftar çerçevesi olan öğretisi haline gelmiştir (Calderon ve Munoz, 2019, s.141).

Feminist iktisatçılar, FPI'ye zemin hazırlamak üzere, yöntembilimsel farklara bağlı olarak üç kola ayrılmışlardır: i-Toplumsal cinsiyet önyargısından etkilenmiş düşünceleri ortaya çıkarmaya çalışan "*feminist yapısalcılar*"; ii-ekonomide kadının statüsünün ve temsiliyetinin yükseltilmesi gerektiğini savunan "*pozitif ayrımcılık hareketi*"; iii-ekonominin mevcut durumunu sorunsallaştırmayıp da hükümet uygulamalarını görece eksik ve yanlış bulan "*feminist deneyciler*" (Ferber ve Nelson, 1993, s.8).

FPI; kapitalist değerleri, uygulamaları ve kurumları dönüştürme iddiasında olan "*dayanışma ekonomisi*"nin enson amaçlarıyla da uyumlu gözükmektedir. Bu amaçlar; i-insan ihtiyaçlarının karşılanması, ii-her türden baskıcı iktisadi sıralı-düzenin parçalanması, iii-insan gizilgücünün geliştirilmesi ve iv-(eko-feministler için yaşamsal önemdeki) topluluklarımızın ve çevremizin korunmasıdır (Matthaei, 2009, s.8).

Ayrıca FPI, anaakım ortodoks neoliberal iktisadi modele meydan okuyan iktisadın pek çok *heterodoks* yapısından biridir. Neoliberalizm, ilksel amaçlar olarak büyüme ve birikime bağlı piyasa ekonomisine odaklanan bir modeldir. FPI, farklı olarak, insan ihtiyaçlarını ve refahını sağlamayı esas alır. Kategorik olarak toplumsal cinsiyeti, insanın kendisini; gerçek yaşamış kadın, erkek ve aile deneyimlerini esas alarak kâr ve sömürü gibi neoliberal varsayımları reddederken yeni iktisadi üretim ilişkilerini inşa eder. FPI yaklaşımı, toplumsal cinsiyetin nasıl toplumsal ve siyasal ilişkiler ile iktisadi güç yapılarını etkilediğini ortaya koyar. TCE ile iktisadi adaletin feminist değerleri arasında; toplumsal yeniden üretiminde kadının çalışmasının kıymetlendirilmesi, toplumsal sınıf dâhil her türlü farklılığının tanınması ve ayrımcılığın kaldırılması, ekolojik sürdürülebilirlik, toplumsal uyum ve içerim, vs. bulunmaktadır (Riley, 2008, s.1-5).

FPI'nin hedeflerine ilişkin uzlaşma, yine "feminist iktisat" sözcüklerinin de ilk kez akademik ve profesyonel bir kitle önünde yüksek sesle telaffuz edildiği, Amerikan İktisatçılar Birliği'nin (American Economic Association- AEA) 1990'daki yıllık toplantısında "Kadının Statüsü Komitesi"nin oluşturulması kararı sonucu düzenlenen oturumda bildirilmiştir. Bu hedefler doğrultusunda çalışmak üzere "Uluslararası Feminist İktisatçılar Birliği (International Association for Feminist Economics - IAFFE) kurulmuş; tüm dünyada feminist iktisadi yaklaşımların diyaloga geçebileceği ve tartışabileceği bir platform ihtiyacı için "*Feminist Economics* (İktisat) dergisi" için karar alınmıştır (Serdaroğlu, 2010, s.76). Kurumsallaşması tamamlanınca da FPI'nin yaygınlaşması ve büyümesi ivme kazanmıştır.

2015-2016 yılında IAFFE'nin başkanlığı yapan Ş.Özar'a (2015) göre; "*Feminist iktisat, insanın iktisadi faaliyetlerinin toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak tanımlanmasına karşı çıkmaktadır. (...) Kadınların lehine toplumsal ilişkilerin dönüşümü söz konusu olmadıkça, kadınlar kendilerine dayatılan roller içinde iktisadi faaliyetlere katılacaktır.*" Böylece, FPI'nin genel hedefi, indirgemeci, taraflı ve bir sıralıdüzen hedefi (hiyerarşik vizyonu) aşmak ve insanların günlük yaşamını merkeze yerleştiren yeni iktisadi kavramlar oluşturmaktır. Öte yandan, FPI toplumsal dönüşüm, adalet ve eşitlik temelinde çalışan bir ekonominin inşası için etik-politik bir çerçevedir. Bu

amaçla, seçenek ve uzun vadeli hedeflerin yanı sıra özel ve acil eylemler (politikada, şirketlerde ve hanehalklarında) önerilmektedir (Calderon ve Munoz, 2019, s.139).

Bütün bunlar, bir yandan uluslararası kalkınma politikası ve kadın haklarına ilişkin önemli sonuçları beraberinde getirmektedir. Feminist iktisatçılar, geleneksel iktisatçıların “kayıp on yıl” olarak anılan 1980’ler boyunca kadınların ücretsiz çalışmasını görmezden gelmesinin o dönem için çok kullanışlı bir durum olduğunu iddia etmekteydi. Bu kullanışlı durum, gelişmekte olan ülkelere yapısal uyum politikaları dayatan uluslararası kurumların, devletin sağladığı temel hizmetlerde kesintiye gitmesi nedeniyle kadınların, erkeklerin ve ailelerin gerçek acılarını görmezden gelmelerine olanak tanımıştır. Kadınlar, böylesine zor şartlar altında mücadele vermiş ve bu hizmetlerin boşluğunu doldurarak ailelerini ayakta tutmuşlardır (Sweetman, 2008, s.1).

Kadın hakları ise neoliberal politikalar ekseninde “piyasalaştırma” ile “toplumsal koruma” arasında sıkıştırılmıştır. Bu sıkışma kapitalizmi, kendini toplumsal olarak yeniden üretmek kriziyle karşı karşıya getirmektedir (Fraser, 2013, s.15). Kadının iktisadi/hayatta varolma çabasının ve genel iktisadi politikaların sonucunun, kadını iktisadi ve aynı zamanda toplumsal ve siyasal olarak nasıl konumlandığını görmek, dolayısıyla TCE ve TCA’yı somutlaştırmak üzere FPI’nin başlıktaki soruya yanıtları ile mümkün olabilir.

4. Feminist Politik İktisat Açısından Üç Yanıt

FPI kapsamında “toplumsal cinsiyet eşitliği ve/ya adaleti nasıl sağlanabilir” şeklindeki çerçeve soruya “toplumsal cinsiyet açığı”, “toplumsal cinsiyet temelli bütçeleme” ve doğa-kadın ilişkisine de ışık tutan “sürdürülebilirlik” kavramları açısından olmak üzere üç seçenek yanıt verilebilir.

4.1. İlk Yanıt Küresel “Toplumsal Cinsiyet Açığı Endeksi” (TCAE) ile İlgilidir

“Toplumsal cinsiyet açığı endeksi” (TCAE) ilk olarak 2006 yılında *Dünya Ekonomik Forumu* (WEF) tarafından toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin büyüklüğünü yakalamak ve zaman içindeki ilerlemelerini izlemek için bir çerçeve olarak tanıtılmıştır. Endeks ekonomi, eğitim, sağlık ve politika şeklindeki ölçütlerle ulusal cinsiyet farklarını ve bölge-gelir gruplarını karşılaştırarak ülkeleri sıralamaktadır. Sözkonusu sıralama, toplumsal cinsiyet boşluklarının yarattığı zorluklar ve bunları azaltarak yaratılan fırsatlar hakkında küresel farkındalık yaratmak için tasarlanmıştır. Sıralamanın arkasındaki sayısal yöntem çözümlenmesi sayesinde cinsiyet farklarını azaltmak konusunda alınabilecek etkili önlemlerin tasarlanması amaçlanmıştır (WEF,2018, s.3).

FPI, kadının genelde ekonomide, özelde ise emek piyasasında görünürlüğünü ve farkındalığını arttırmayı; ayrıntıda da erkeğin haklarının gölgelenmesini değil, erkeğin kadın karşısındaki –tahammül edilemeyecek derecedeki- tekelciliğini ve tahakkümünü ortadan kaldırmayı amaçlar. Sözkonusu endeks, en önemli dört bileşeni olan “*iktisadi katılım ve fırsatlar*”, “*politik güç*”, “*eğitime katılım*” ve “*sağlık ve yaşam*” bağlamında önem taşımaktadır. WEF’nin TCAE raporlarında toplumsal cinsiyet

eşitsizliğinin, özellikle “iktisadi katılımcılık ve fırsatlar” ile “politik güç” bileşenlerindeki boyutu dikkat çekmektedir. Bu sonuç iktisadın/ politikanın toplumsal yaşamın seyrini belirleyiciliği konusundaki gücünün de göstergesi olarak algılanabilir. Doğaldır ki bunlara ait bileşenleri iyileştirmeye yönelik çabalar / uygulamalar toplumsal yaşamda olumlu zincirlemeli etkiler yaratabilir.

FPI'nin “*adaletin cinsiyeti olur mu*” sorusu, küresel TCAE üzerinden yanıtlanabilir ki, her ülkenin TCE/TCA konusundaki başarımına (performansına) bağlı olarak WEF'nin raporlarındaki sıralamasına göre yanıt değişecektir. Son beş yıl içinde küresel TCAE'deki sıralamada ilk onda ((İsveç, Norveç, Finlandiya, İzlanda, Almanya, Filipinler, Yeni Zelanda, Danimarka, İngiltere ve İrlanda) olmak üzere ağırlıklı olarak Kuzey/Avrupa ülkeleri yer almıştır. Türkiye ise 2006 yılındaki ilk raporda 115 ülke arasında (1 üzerinden genel 0.5950 puanla; Burkino Faso'dan sonra) 105.sırada yer almıştır. Tablo 2'de görüldüğü gibi, 2014'te 142 ülke arasında 125.sırada yer bulabilen Türkiye 2018'da –incelemeye alınan ülke sayısı ile bağlantılı olarak- 130.sıraya gerilemiştir. Hem endeksin genel sıralamasında ve hem de (işgücü piyasasına katılımı kadın-erkek farkı, benzer iş için ücret eşitliği, yöneticilik, terfi vs. oluşan iktisadi katılım ve fırsatlar başlıklı) iktisadi alt endeksindeki sıralamasında rakip ülkelerin çok gerisinde düşmüştür. Ayrıca parlamentodaki ve kabinedeki kadın sayısı, vs.den oluşan *politik güç* alt-bileşeni bakımından da istikrarlı bir iyileşmeyi başaramamıştır. Eğer tablo okul karnesi benzetmesi üzerinden yorumlanırsa, Türkiye'nin “*sağlık ve yaşam*” dersi hariç bütün dersleri zayıf gözükmektedir.

Tablo 2. Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Endeksine Göre Türkiye'nin Durumu

	2014 (142 Ülke)		2015 (145 Ülke)		2016 (144 Ülke)		2017 (144 Ülke)		2018 (149 Ülke)	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
Genel	125	0,623	130	0,624	130	0,623	131	0,625	130	0,628
İktisadi katılımcılık ve fırsatlar	132	0,4532	131	0,459	129	0,464	128	0,471	131	0,466
Politik Güç	125	0,0877	105	0,103	113	0,090	118	0,088	113	0,101
Eğitime Katılım	105	0,9527	105	0,957	109	0,958	101	0,965	105	0,958
Sağlık ve Yaşam	1*	0,9796	1*	0,980	1*	0,980	59	0,977	57	0,976

Not: (*) Türkiye 1.lik sırasını çok sayıda ülke ile paylaşmıştır.

Kaynak: WEF Raporları (2018).

Türkiye'de erkek egemen siyasal yapı, seçimlerde kadın adaylara –partilerin kendi oylarını artırma kaygılarına bağlı- kontenjan artırımı kararlarıyla ancak alan açmakta iken, kadın bakan sayısı ise sembolik düzeyde kalmaktadır. Siyasetin karar mekanizmalarında olmayan kadınların kamu ve özel kurumların yönetim kademelerinde de pek yer bulamamaktadır. Örneğin ilki 1991'de olmak üzere, Cumhuriyet tarihi

boyunca şimdiye dek dört kadın vali atanmıştır. Akademide ise, her ne kadar kadın rektörlerin oranı 2019’da % 8 gibi sembolik düzeyde olsa da kadın istihdam oranı; genel iktisadi kalkınma, kadının üniversitelileşme ve lisansüstü öğrenimi düzeyinin artışına koşut olarak gittikçe yükselerek Avrupa ortalamasının üzerine çıkmıştır. Aslında ailede başlayan “evin reisi / hanımı” toplumsal cinsiyetçi rol ayrımı hayatın her alanına yansıdığı gibi, kadına ilişkin birçok tasarrufta da esas olmuştur. Bundan dolayı, Memiş ve Toğrul’un (2008, s.376) belirttikleri gibi bu temel sorunları göz önüne alan feminist iktisatçıların sorgulamaya başladıkları ilk mekân, hane/hanehalkı/aile olmuştur. Ayrıca kadınların iş hayatında belli bir düzeye kadar yükselebildiği, ancak devamında daha fazla ilerlemelerini engelleyen “cam tavan”ların Türkiye’de halen istenilen ölçüde kırılmaması sebebiyle kadın temsili, kariyer basamağı artıkça azalmaktadır (Özcan, 2019).

Yukarıdaki sıralama (ve dünya ortalamasının altındaki puanlar), AB’ye tam üyelik iddiası ve ısrarında –bir zamanlar daha fazla- bulunan bir ülke –Türkiye- için TCAE’nin çok büyük ve endişe verici boyutta olduğuna işaret etmektedir. TCA, fırsat eşitliği ve geçim kaynağı eşitliği şeklinde iki kuramsal yaklaşımla ifade edilmektedir (Tablo 3). TCAE, bir toplumda “adaletin” cinsiyet ikileminin olduğuna, fakat adaletin tüm cinsler için “eşit” dağıtılması gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 3. *Toplumsal Cinsiyet Adaletine Erişimde İki Çerçeve*

<i>Fırsat eşitliği yaklaşımı</i>	<i>Geçim kaynağı eşitliği yaklaşımı</i>
İlgi alanı: Olanaklar	İlgi alanları: *Olanaklar, **Geçim Kaynakları, *** Temsiliyet
Olanak örnekleri: 1.Eğitim 2.Sağlık 3.Ömür 4.Fırsat 5.Hareketlilik 6.İtibar 7.Onur	Örnekler: *Eğitim/Sağlık/Ömür **Ücretler/Mülkiyet/ Kredi/İstihdam ***Profesyonel ve yönetsel pozisyonlar/Politik temsil
<i>Adalet ölçütü</i> •Olanaklarda eşitlik; •Kaynaklara erişimde ayrımcılığın olmaması; •Ücret eşitliği.	<i>Adalet ölçütü</i> • Olanaklarda eşitlik; • Ortalama gelir ve ücretlerde eşitlik; • Geçim kaynaklarında (ücret, gelirler, zenginlik, vb.) eşit dağılım; • İş ve sektörlere göre “0”a eşit olan Duncan Endeksi; • Profesyonel ve yönetsel pozisyonlarda ve siyasal birimlerde orantı.

Kaynak: Seguino, 2008: 33.

4.2. İkinci Yanıt “Cinsiyete Duyarlı Bütçe/leme” (CDB) ile İlgilidir

Feminist iktisadın maliye alanına yansımaları olarak değerlendirilebilecek “cinsiyete duyarlı bütçeleme” (CDB) fırsat eşitliği, pozitif ayrımcılık ve dolayısıyla kadın-erkek eşitliğini destekleyen bir araç olarak pek çok ülkede öteden beri kullanılmaktadır. Zira devlet bütçelerinin cinsiyetler arasında ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik olarak önemli işlevler üstlendiği bilinmektedir. CDB yaklaşımı ve feminist iktisat anlayışında kadınların mevcut düzenin içerisine daha çok dâhil edilmesi ve kadınlara özel politikaların uygulanmasının ötesinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması ortak amaçtır (Şahin ve Furtuna, 2017, s.443).

CDB ile esas olarak toplumsal cinsiyetin amaç olarak alındığı bir bütçe ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu tür bir toplumsal cinsiyet bütçesinin oluşturulmasındaki amacın, kamusal gelir ve harcama kalemlerinin cinsiyet penceresinden bakılmasını sağlayarak erkek, kadın ve çocuklarının üzerindeki etkilerini ve sonuçlarını belirlemek olduğu ifade edilmektedir. CDB’de en önemli konuların, cinsiyet eşitliğini sağlayabilmek için oluşturulacak mali önlemlerin ne derece etkili olacağı ve bu önlemlerin cinsiyet eşitsizliğini azaltıp azaltmayacağı, artırıp artırmayacağı ya da hiçbir etki oluşturup oluşturmayacağı etrafında toplandığı görülmektedir (Meriç, 2007, s.59).

TCA, günümüz kapitalist dünyasında yine ancak bütçeye konulacak ek kalemlerle sağlanabilir. Bunun teknik yöntemi ise merkezi ve/ya yerel yönetim düzeyinde CDB yapmaktır. Maliye reformunu buna göre ilk yapan devlet 1980’lerde Avustralya olup onu İsveç, İngiltere, Fransa ve G. Afrika izlemiştir. CDB, kadın ve erkeklerin gereksinimlerinin karşılanmasında kamusal harcamaların hakça yapılmasını ve vergi gibi kamusal yüklerin hakça dağıtılmasını öngören bir bütçe(leme)dir. Gerçekte CDB, kadına özel bir bütçe türü olmayıp, fakat kadını iktisadi olarak görünür kılmak ve ana akım politikaların TCE bakışıyla dönüştürülebilmesi için hakça kaynak dağıtılmasını, kaynakların toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltacak biçimde paylaşılmasını ve dağıtılan miktarların hangi konuda (doğum, çocuk bakımı, barınma, asgari ücret, vb.) ve ne kadarının harcadığının verimlilik, şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkleriyle izlenmesini sağlar. Afrikalı kadın parlamenter P. Govender, boşuna, “*Bir ülkenin nereye doğru gittiğini görmek istiyorsanız, ülkenin bütçesine, kaynaklarını kadınlara ve çocuklara nasıl ayırdığına bakın.*” dememiştir (Korkut, 2005; Çelik-Atabey, 2013; Kalaycı ve Kartalçı, 2011, s. 25; Klatzer, 2011).

Konsolide bütçe açısından bir yenilik sayılan ve hükümetler üstü bir nitelik arzeden CDB için Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği’nin (AB) ilgili organları, evrensel insan hakları belgelerini esas alarak TCE’nin/TCA’nın sağlanması yönünde hükümetlere güçlü önerilerde bulunmaktadır. Türkiye’nin uygulamada genellikle kayıtsız kaldığı bu önerilere göre; Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) mevcut *erkekçi* yapısından kurtarılabilmesi için partilere kadın kotası getirilmeli; merkezi/yerel yönetimlerin bütçe yasalarında kadınlara yeterlilik/etkinlik ölçülerinde kaynak ayrılması için pozitif ayrımcılık gösterilmeli; ayrıca, AB müzakere sürecinde, CDB maddesini de kapsayan “*Maliye-Bütçe Fırlı*”na iyi hazırlanılması için hükümete yapıcı baskılarda bulunulmalıdır.

Her ne kadar Türkiye’de yürürlükteki mevzuatta CDB’ye açık atıf olmasa da, yasal ve stratejik belgeler içerisinde yer alan birçok unsur CDB için önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Bunlar (Klatzer vd., 2015, s.10-11-13):

- i-Uluslararası taahhütler bağlamında Türkiye, kadın erkek eşitliği konusunda yasal bağlayıcılığı olan BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ni (CEDAW) imzalamıştır.
- ii-1995 yılında Pekin’de düzenlenen “BM 4. Dünya Kadın Konferansı”nda, kadınların ilerlemesi için bütçe kullanımına yönelik doğrudan atıf içeren Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı belgelerini kabul etmiştir.
- iii-Kasım 2012’de “TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu” (KEFEK) tarafından geçici olarak kurulan “Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB) Konulu Alt Komisyon” büyük önem taşır. Alt Komisyon tarafından hazırlanan TCDB Raporu Ocak 2014’te KEFEK tarafından onaylanmıştır.
- iv-Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) tarafından 2008-2013 dönemi için hazırlanan TCE Ulusal Eylem Planı “Ülkemizde TCDB uygulaması için hazırlık çalışmalarının yürütülmesi” gerektiğini dile getirmiştir.

4.3. Üçüncü Yanıt “Sürdürülebilirlik” ile İlgilidir

İnsan neslinin sürdürülmesi ve doğan insanların gelecek kaygısının olmaması için şimdiden doğal ve insani kaynakların üretimi ve dağıtımının da hakça planlanması ve planlamada “kadın sözü” dinlenerek üretim-tüketim zincirinde kritik halkayı oluşturan ve zayıf grup olan kadınlara pozitif ayrımcılığın yapılması gerekir. “Doğa-sanayi” dengesi ile vurgulanan sürdürülebilir kalkınma, doğurgan ve kaliteli nüfusa olan ihtiyaçtan dolayı *toplumsal cinsiyet adaletini* (TCA) zorunlu kılmaktadır (Röhr, vd., 2008, s.6).

Kadınların erkeklerden daha fazla *adalet* talep etmelerinin nedeni, gittikçe zenginleşen dünyada nüfusun yarısını temsil ettikleri halde, -erkeklerle kıyasla- son derece az gelire (toplamın % 10), sembolik düzeyde mülkiyete (%1) sahip olmaları ve yeryüzündeki mutlak yoksulluk sınırındaki 1.5 milyar kişinin % 70’ini oluşturmaları (Kıral, 2013; Oxfam Canada 2015) dışında; daha az eğitim ve daha az politik temsille yetinmeleri, fakat (özellikle Türkiye’de) namus cinayetleri başta olmak üzere daha fazla şiddete kurban gitmeleridir.

Kalkınmada kadın yaklaşımları kadına odaklanırken, erkekle toplumsal düzendeki bağlantısını göz ardı eder. Bu eksikliği gidermek için *toplumsal cinsiyet ve kalkınma yaklaşımı*, sosyalist-feminist kurama dayanarak kadının özel alanda yeniden üretim sürecine katılmasının önemini vurgular. Ancak insanların ve toplumların refahını sadece gelir getirici istihdam biçimleri ve onlarla bağlantılı toplumsal politika bağlantılarıyla sınırlanmamalıdır. Bakımın bir hak olarak görülmesi, ev içinde karşılıksız sunulan bakım ve piyasa ekonomisinde para karşılığı sunulan bakımın refah/iyilik için taşıdığı önemin kavranması ve toplumda bakım sunanların konumunun iyileştirilmesi için toplumsal politika önlemlerinin alınmasının önemine dikkat çeker. Ayrıca kadın ev dışı üretime katılırken erkeğin de özel alandaki işbölümüne katılması için neler

yapılabileceğinin *sosyal-refah devleti*nin amaçları arasında olması gerektiğinin altını çizmektedir (Hoşgör, 2011, s.58; Toksöz, 2011, s.9).

Bu yaklaşım kadını edilgen özne olarak yorumlamaz, tersine kadın etkindir. Kadın içinde bulunduğu olumsuz koşulları değiştirmek için örgütsel mücadele verir. Bu mücadelesini ise gerektiğinde her türlü iktidara karşı sürdürür (Hoşgör, 2011, s.58). Kaldı ki kaliteli nüfus ve dolayısıyla TCA için de kadının şiddet, kaza, terör, savaş, bulaşıcı (koronavirüs gibi.) hastalık, küresel ısınma, doğal kaynak israfı, vb. tüm tehlikelere karşı korunarak sağlık, güvenlik ve huzur ortamında yaşatılması gerekir. *Yeşil Feminist Hareketi* ve BM'nin *Binyıl Kalkınma Gündemi* ile *Pekin Kadın Bildirgesi* bağlamında; kadınların toplumsal gelir ve mülkiyetten hak ettiği payı alması için; iktisadi verimlilik, yerel iktisadi gelişme, kaynak etkinliği, kültürel mirası ve biyolojik çeşitliliği koruma, yenilebilir enerji kaynaklarını üretme, su-hava-gürültü kirliliğini önleme, vb. hedeflere dayanan sürdürülebilirlik politikaları hükümetlerce kararlılıkla uygulanmalıdır.

BM'nin 2016 yılında yürürlüğe giren "*Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*", diğer bir deyişle "*Küresel Amaçlar*" ise, yoksulluğu ortadan kaldırmak, gezegenimizi korumak ve tüm insanların barış ve refah içinde yaşamasını sağlamak için evrensel eylem çağrısı olarak *17 küresel hedeften* oluşuyor. Sürdürülebilir amaçlar, gelecek nesiller için yaşamı sürdürülebilir biçimde iyileştirmek için bugünden doğru seçimleri yapacak şekilde ortaklık ve faydacılık (pragmatizm) ruhuyla yürür. 2030 yılında gerçekleştirilmesi planlanan Kalkınma Hedefleri'nin beşincisi, *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*'dir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), TCE başlıklı "Hedef 5" ile ilgili şunu vurgulamaktadır. (Ayrıca bkz. Altun,2018): "*Kadınlar ve kız çocuklarına karşı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması yalnız temel insan hakkı değildir; aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmayı hızlandırmak için kritik önem taşır. Kadınlar ve kız çocuklarının güçlendirilmesinin çarpan etkisi yarattığı ve iktisadi büyümeyi ve her alanda gelişmeyi hızlandırdığı defalarca kanıtlanmıştır.*"

Dünya Bankası ve BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ise ülkelerle yürütülen ortak programlar, mikro kredi, KOBİ'lerle kadın girişimciliği, teknik ve mesleki eğitim, teknoloji okuryazarlığı, kadına yaraşır iş ve kadınların karar alma süreçlerine katılımı hususlarına yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla kalkınma alanında üretilen uluslararası politikalar daha çok kadının iktisadi yaşama katılımının önündeki engellerin kaldırılması ve bu alanda var olan eşitsizliklerin giderilmesi üzerine kurgulanmakta ve kadınların iktisadi yaşama etkin katılımı makro anlamda yoksullukla mücadele politikalarının bir aracı olarak görülmektedir (Belet,2018, s.57).

Son olarak IAW'nin (2015) feminist bildirgesine ve onu destekleyen FES'e (2013) göre ise; tüm sürdürülebilir kalkınma modelleri, başta beslenme ve barınma garantisi olmak üzere toplumsal içermeyi, insan güvenliğini, uluslararası barışı, herkes için insan haklarını, sınırlı askeri harcamaları ve dolayısıyla TCE'yi/TCA'yı hedeflemelidir.

Sürdürülebilirlik kavramı çoğulculuk ve barış idealleriyle genişletildiğinde, FPI konusunun bir başka ayağını, Hahnel'in (2006:434) sözünü ettiği 'ilerici iktisadi değişim hareketleri koalisyonu' oluşturacaktır. Ona göre; "*Başlangıç noktası, patriyarkal toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yerine feminist olanlarının, irkçılığın yerine*

çok-kültürlülüğün (demokratik çoğulculuğun), militarizmin yerine barış içinde bir arada yaşamın geçirilmesini kabul etmektir ve çok geç olmadan çevrenin korunması rekabet ve hırs ekonomisinin (aşırı kârın) yerine adil işbirliğini geçirmek önemlidir.” Yani iktisadi adalet olmadan dünyada TCA gerçekleşmeyecektir. Eschle-Maiguashca’ya (2010, s.116) göre, TCA kavramının hakkını vermek için şu beş etik anahtar amaca ulaşmak şarttır: İktisadi eşitlik, demokrasi, doğayı önemsemek, onur ve barış. Gheaus (2012, s.10) ise, salt eşitlik ve bireysel özgürlük şeklinde iki liberal kavram üzerine oturduğu “TCA ilkesi”ni, cinsiyet-tarafsız bir yaşam tarzıyla ilgili maliyetlerin kadın-erkek arasındaki haksız ayrımın maliyetlerinden daha küçük olması şeklinde belirlemektedir.

5. Sonuç Yerine

Anaakım iktisadi yaklaşımının iktisadi hayatın işleyişi ile ilgili kurguyu, TCE’yi gözetmeksizin hayatın doğasına/akışına ihanet ters bir şekilde erkekler üzerine kurması, gerçek hayatın gizli kahramanları kadınlara yer vermemesi, hayata dair tüm tekçi bakışlarda olduğu gibi iktisadi kurguyu eksik ve aynı zamanda güvensiz kılmaktadır. İşte feminist iktisat bu tür yaklaşımlara karşı çıkarak, ekonomik kurguda kadının yer alması gerektiğini bu sayede kurgunun tamamlanmasının yanında güvenilirlik ve kabul edilebilirlik niteliklerinin artacağına ve gerçek iktisadi hayatla mesafesinin azalacağına vurgu yapmaktadır.

Bunun yanında yerleşik iktisadi disiplinin “iktisadi-akılcı insan” varsayımı, insanın iktisadi davranışlarının bir kısmını temsil etse de, FPİ iktisadi hayatta ve uluslararası politik sahnede karar vericilerin, akılcılıktan ve bencilikten öte ya da yanında; aynı yaşamı paylaştığımız, birbirimize ihtiyacımız olduğu kadar birbirimizden etkilendiğimiz gerçeğinden hareketle toplumsal ve duygusal yönlerinin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Bu da bazen iktisatçıların iktisat bilimini “daha sosyolojik” hale getirmeye çalışmakla suçlandığı anlamına gelebilir. Anaakım iktisatçılara gelince, bunu sosyolojiyi daha yumuşak ve titiz bir disiplin olarak düşündüklerinden -hakaret olarak görseler de-, bu tezin bir gerçeklik payı var. Birçok feminist iktisatçı, ekonominin toplumsal yaşamın bir parçası olduğuna ve bu nedenle cinsiyetçilik, güç ilişkileri ve farklı çalışma türlerinin değeri hakkındaki kökleşmiş algılar gibi insani etmenlerden etkilendiğine inanmaktadır. İktisadi eleştirilerimiz, kadınların, cinsiyetler (ve diğer gruplar) arasındaki baskı ilişkilerinin, kadınların geleneksel faaliyetlerinin ve geleneksel olarak kadınlıkla ilişkilendirilen yöntem ve kavramların ihmal edilmesinin disiplini ne kadar daralttığını ve entelektüel olarak yoksullaştırdığını göstermektedir (Nelson,2006, s.1052).

Eril egemen toplum anlayışını yadırgayan ve geleneksel iktisadi tek cinsiyetçi yapısını eleştiren bir disiplin olarak FPİ, dişil egemen şekilde bir başka eşitsiz toplum yapısını savunma hatasına düşmez. O nedenle, FPİ’nin erkekleri dışlayan kadın egemenliğini kurmaya, adaletin salt kadınlara dağıtılarak bir başka adaletsizliği meşrulaştırmaya yönelik bir ütopyası olamaz (Kalaycı, 2010). Bir gerçek olan cinsiyet farklılıklarının ekonomi-politik yaşamda bir zenginlik sayılması, fakat bir yapay durum olan ve

“cinslerin toplumsal birliği”ni bozan “cinsiyetler arası sıralı düzen”e ve kadınlar için “cam tavan” a (meslek ilerlemesinde görünmez engellere) zemin oluşturmaması halinde TCA kendini var kılabilir.

Sonuç olarak, Batılıların icat ettiği ve adeta bir “batıl inanç” olarak tapınılan “*Adalet Tanrıçası*”, elinde ucu sivri bir kılıçla terazi tutan, gözleri bağlı bir “dişi” idi. Kendisine, insani ve iktisadi haklarına kimin tecavüz ettiğini, kim tarafından yoksullaştırılıp şiddete uğratıldığını görmesi için artık gözlerinin açık olması gerekmez mi?

Kaynakça

- Altun, D. (2018). Sürdürülebilir Kent için Kapsayıcı Yerel Yönetişim, *Sürdürülebilirlik Tartışmaları*, TESEV -Friedrich Naumann Vakfı.
- Atay, T.(2019). Hayatta olmayanı kurgudan beklemek ayıptır, *T24*, 4 Ekim.
- Belet, N.H. (2018). İki Yakası Bir Araya Gelmeyen Mesele: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, *İktisat ve Toplum Dergisi*, S. 90, ss.55-64.
- Berktaş, F. (2010). Felsefeyi ‘Öteki’ne açmak, *Bianet-Kadının Penceresi*, 13 Mart.
- Calderon, A.A., Munoz, L.G. (2019). Feminist Economics: Theoretical and Political Dimensions, *American Journal of Economics and Sociology*, Vol.78/1, 137-166.
- Cohen, M. (1989), *The Problems of Studying Economic Man,* in *Feminism in Canada: From Pressure to Politics*, edited by Angela Miles and Geraldine Finn, 2nd ed. (Montreal: Black Rose Books,
- Çelik, Ö., Atabey, S.E. (2013). Toplumsal Cinsiyetin Ana Akımlaştırılması ve Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, c.13, S.4, ss.151-165.
- Dawd, D. (2006), *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi Eleştirel Bir Tarih*, çev. C. Gerçek, İstanbul: Yordam Kitap.
- Dolfsma, W., & Hoppe, H. (1996). *The Challenges of Feminist Economics*, *Freiburger FrauenStudien*, 2, pp.59-72.
- Eschle, C.-Maugushca, B. (2010). *Making Feminist Sense of the Global Justice Movement*, Maryland: Rowman &Littlefield Pub.
- Ferber, M. A. & Julie A. Nelson (1993). *Beyond Economic Man –Feminist Theory and Economics*, Chicago: The University of Chicago Press.
- FES- Friedrich Ebert Stiftung (2013). *Strengthening Gender Justice Recommendations for the Sustainable Development Goals and the Post-2015 Development Agenda*, Sept.

- Fraser, F. (2013). *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*, Edinburg: Verso.
- Gheaus, A. (2012). "Gender Justice". *JESP*, 6/1.
- Goswami, C. (2016). Changing Role of Gender in Economic Theory, *International Journal in Management and Social Science*, Vol.04 Issue-01,228-234
- Hahnel, R. (2005). *İktisadi Adalet ve Demokrasi: Rekabetten İşbirliğine*. Çev.Y.Alogan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hoşgör, A. G. (2011). Kalkınma, iç. *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Ed. Y. Ecevit, N. Karkıner, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- IAW-International Alliance of Women (2015). *Gender, Economic, Social and Ecological Justice for Sustainable Development – A Feminist Declaration for Post*
- Kalaycı, İ. (2010). "Kadına Karşı Şiddet ve Ayrımcılık Sorunsalı: 'Feminist İktisat' Açısından Bir İnceleme- Türkiye İçin Önlemler ve Öneriler", *Umut Vakfı 16. Bireysel Silahsızlanma Ödülü*.
- Kalaycı, İ. ve K. Kartalçı (2011). Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (CDB): AB-Türkiye Müzakere Sürecinde TBMM İçin Somut Öneriler, *Mülkiye*, c.35, S.273, ss.25-41.
- Karataş, Y.C. (2017). Çağdaş Feminist Kuramlar Açısından Feminist Öznenin İmkânı, *Felsefe Arkivi*, S.47/II, ss.-24.
- Kaya, H. ve Belke, M. (2018). Feminist İktisat ve İktisadi Düşüncede Kadının Konumu, *Ayrıntı- Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi*, c. 5, S.60, ss.55-58.
- Kaya, T. (2016). Erkek Akıl Batı Felsefesinde 'Erkek' ve 'Kadın', *eKiad*, c.3, S.12, Temmuz, ss.138-141.
- Kıral, G. (2013). Kadınlar hangi durumda adalet talep ediyorlar? *Vira Verita*, 12 Kasım.
- Klatzer , E.(2011). *Yerelde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Kılavuzu*, Çev. F. Keleş-O. Bilgin, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Klatzer, E.,Akduran, Ö.,Gültaşlı, M. (2015). *Belediyeler için Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Rehberi*, Ankara: Birleşmiş Milletler Kadın Birimi.
- Korkut, T.(der.) (2005). "Toplumsal Cinsiyeti Gözeten Bütçe Nedir?". *Bianet-Kadının Penceresi*, 7 Aralık.
- Levy, C. (2009). Gender Justice and Development Policy: Is 'gender mainstreaming' up to the challenge?", *International Development Planning Review*, 31/4.
- MacDonald, M. (1984). Economics and Feminism, *Studies in Political Economy*, Spe 15 Fall The Dismal Science?

- Matthaei, J. (2009). Beyond Economic Man: Economic Crisis, Feminist Economics, and the Solidarity Economy, *the International Association for Feminist Economics Conference*, June.
- Memiş, E., Toğrul, H. (2008). Feminist İktisat, iç. *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü Eleştirel Bir Giriş*, Ed. F. Başkaya, A.Ördek, Özgür Üniversite Yayınları.
- Meriç, M. (2007), Feminizme Mali Bakış (Cinsiyete Duyarlı Bütçeler), *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, S.509, ss.58-66.
- Nelson, J.A.(2006). Can We Talk? Feminist Economists in Dialogue with Social Theorists, *Journal of Women in Culture and Society*, vol. 31, no. 4,1052-1074
- Oxfam Canada (2015). *Gender Justice: Economic Empowerment*. oxfam.ca/sites/default/files/imce/ec-gj-economic-empowerment.pdf (2.8.2019)
- Özar, Ş. (2015). 'Feminizmi hala erkek düşmanlığı olarak görenler var', *T24*, 15 Ağustos.
- Özcan, M. (2019). AB Katılım Sürecindeki Türkiye'nin Kadın İstihdamı Karnesi, İKV.
- Riley, M.(2008). A Feminist Political Economic Framework, *Center of Concern*. March.
- Röhr, U. Spitzner, M., etc. (2008). *Gender justice as the basis for sustainable climate policies: A feminist background paper*. Bonn: German NGO Forum Environment and Development.
- Schwab, K. (ed.) (2014). *The Global Gender Gap Report 2014*, World Economic Forum, Geneva.
- Seguino, S. (2008). "Toward Gender Justice: Confronting Stratification and Unequal Power". *UVM*, Madrid. Sept.
- Serdaroğlu, U. (2010). *Feminist İktisat'ın Bakışı (Postmodernist mi)*, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Solomon, R.C. (2004). *Adalet Tutkusu: Toplum Sözleşmesinin Kökenleri ve Temelindeki Duygular*. Çev. E. Altınay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Sweetman, C. (2008). *Feminist Economics, From Poverty to Power: How Active Citizens and Effective States Can Change the World*, Oxfam International.
- Şahin, F.O., Furtuna, E.Y. (2017). Feminist İktisat Teorisi Bağlamında Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme, *TBB Dergisi*, (özel sayı), ss.442-472
- TCKAM-Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Araştırmaları Merkezi (2019). *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması 2019*, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları.

- TMMOB (2017). *Mutlu Toplum İnşası İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, TMMOB MMO İzmir Şubesi 28. Dönem Kadın Mühendisler Komisyonu Çalışma Kitapçığı.
- Toğrul, H. ve Memiş, E. (2011). Feminist Economics and Its Continued Leap, *Fe Dergi* 3, sayı 2 (2011), pp.4-18.
- Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada Kadın Emeği*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- WEF (2018). *The Global Gender Gap Report 2018*, Geneva.
- Yıldız, S. (2018). Türkiye’de Kadın Akademisyen Olmak, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, c. 8, S.1, ss.29-40.
- Yılmaz, E.S.A. (2015). Kadın Hareketinde Yeni Bir İvme: Toplumsal Cinsiyet Adaleti, *Turkish Policy*, Quarterly Winter.
- UNDP (2019), Goal 5: Gender Equality, Sustainable Development Goals, undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html (20.10.2019)